

УДК 159.924.24:159.947.24:316.7

Наталія КОВТУН,
 orcid.org/0000-0002-5529-8655
 доктор філософських наук, доцент,
 доцент кафедри філософії
 Житомирського державного університету
 (Житомир, Україна) miller-melnik@ukr.net

ТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР ВОЛЬОВОЇ АКТИВНОСТІ МИТЦЯ

У статті здійснено аналіз вольового характеру творчої активності митця. Значна увага зосереджена автором на дослідженні таких його вольових якостей, як: цілеспрямованість, мужність, рішучість, сміливість, старанність і ретельність. Встановлено, що вольова активність митця, спрямована на вироблення матеріальних і природних цінностей, часто супроводжується феноменом відчуження від соціуму або свідомим протистоянням йому.

Ключові слова: воля, вольові якості, творчість, митець, геній, суспільство.

Nataliya KOVTUN,
 orcid.org/0000-0002-5529-8655
 Doctor of Science in Philosophy, Docent,
 Docent of the Philosophy Chair
 of Zhytomyr State Ivan Franko University
 (Zhytomyr, Ukraine) miller-melnik@ukr.net

CREATIVE CHARACTER OF AN ARTIST'S VOLITIONAL ACTIVITY

In the article the analysis of an artist's volitional activity is made. It is proved that volitional character of a human's creativity best appears in his transformative activity aimed at adapting to natural and social environment. Real artist goes original way, dethroning authorities and trusting his own intuition only so that having done dozens of unsuccessful attempts early or later he creates something qualitatively new. The author pays much attention to research of such volitional qualities of an artist as purposefulness, courage, determination, boldness and diligence which motivate the subject of transforming activity follow the chosen path to achieve noble goals. It is stated that an artist's volitional activity which is aimed at material and natural values formation is often followed by the alienation from society phenomenon.

Genius's contemplation of reality requires certain neglecting his own personality for genius as an embodiment of objectivity is opposed to subjective, penetrated into itself will. The condition of genius' revelation in art is his cognitive ability which is more powerful than one of other people. Independence of individual will produces genius' excess of forces; so that he is constantly in a state of anxiety and excitement. For an artist as a subject of transforming activity it is typical to have increased level of creativity intensity and genius himself is often not adapted to social environment and perceived by other people hard. Volition impulse in creativity contributes to that everything new and innovative is able to withstand natural and artificial obstacles. No obstacles are able to interfere with the true piece of creation to take its place the social and cultural experience of mankind. So it's very important to stick to the criterion of matching the purpose as it is social environment who determines which of newly created is necessary and up to date and what's not. In social development all new is not only compared to the traditional but also all samples of social and cultural tradition have in their turn passed the successful time check. At the same time it is artist's that determines destiny of his creature either give it possibility to exist or even destroy.

Key words: will, volitional qualities, creativity, artist, genius, social activity, society.

Постановка проблеми. Здатність до творчості як атрибутивна ознака соціальної активності особистості визначає екзистенційні засади її існування. Саме у сфері творчого перетворення матеріальної і духовної дійсності виявляється життєстверджуюча енергія буттєвості людини. Актуалізація виявлення вольових засад творчої активності генія пов'язана з посиленням транзитивності глобалізованого сучасного суспільства, перед яким все гостріше постають проблеми загальноцивілізаційного масштабу: ядерної, екологічної й економічної безпеки, зростання нелі-

нійності в розвитку різних країн і регіонів планети, посилення стихійних міграційних процесів, зростання рівня екстремізму й тероризму та ін. У такій ситуації митець як носій творчої активності в різних сферах соціокультурного простору все більше виштовхується на маргінес суспільного буття. Отже, саме актуалізація дослідження вольового складника творчої активності особистості, її внутрішньої націленості на творче вирішення або хоча б послаблення означених проблем залишається важливим аспектом новітнього наукового гуманітарного дискурсу.

Аналіз досліджень. Аналіз творчого характеру вольової активності митця має міждисциплінарний характер. Він став предметом зацікавленості представників цілої низки наукових дисциплін: філософії, естетики, евристики, мистецтвознавства, культурології, психології та педагогіки. Зокрема, атрибутивні сутнісні ознаки феномена творчості, її гносеологічна і соціальна складові частини стали предметом дослідження М. Бердяєва, А. Бергсона, Г. Воллеса, Дж. Гілфорда, С. Грузенберга, П. Енгельмеєра, Б. Лезіна, А. Маслоу, Р. Мея, А. Пуанкаре, Т. Райнова, К. Роджерса, Е. Фромма, Ю. Хабермаса, К. Юнга та ін. В українській науковій літературі проблема творчості аналізується в працях І. Бичка, С. Кримського, Л. Левчук, В. Ніколка, Б. Новікова, О. Поліщук, М. Поповича, А. Супрун, В. Табачковського, Н. Хамітова й ін. Окремі аспекти співвідношення вольових і творчих актів свідомості людини розкриваються в працях Аврелія Августина, І. Канта, Ф. Ніцше, Ф. Шеллінга, А. Шопенгауера. Загалом у науковій парадигмі увага дослідників була зосереджена переважно на аналізі онтологічного, гносеологічного, психологічного, соціального та педагогічного аспектів творчості. Натомість вольовий характер творчої активності митця досі не став предметом системного наукового аналізу.

Метою статті є аналіз співвідношення вольової і творчої активності митця.

Виклад основного матеріалу. Визначення співвідношення вольового і творчого начала в активності митця з необхідністю потребує визначення змісту поняття «творчість». Творчість ми розуміємо як створення, розроблення, реалізацію художньо-естетичних задумів, проєктів, вирішення практичних і теоретичних проблем. У широкому розумінні творчість є формою діяльності, а отже, і соціальної активності. Творчість як форма активізації людини і звільнення її життєвої енергії є необхідною умовою виживання всієї цивілізації.

У такому розумінні творчість є не тільки шляхом подолання соціального сущого, а й способом буття особистості в ньому. Навіть за умови, коли діяльність митця виглядає безуспішною і непотрібною, його активність є буттям особистості. Одним із регуляторів впливу творчості на соціальну дійсність є совість, яка штовхає митця до творчості. Однак водночас совість може привести й до знищення результатів творчої активності. У сфері творчості особистість не просто протистоїть необхідності, вона створює інший світ. На відміну від природної сфери, у суспільстві людина є відносно вільною. Саме свобода волі є

умовою здатності людини до творення. Саме в цій страшній свободі, як зазначає М. Бердяєв, – усе богоподібне достоїнство людини і страшна їй відповідальність (Бердяєв, 1989: 337). Отже, з необхідності народжується лише еволюція, а творчість походить зі свободи.

Творчість як одна з форм соціальної активності спрямована на створення якісно нових духовних і матеріальних цінностей. Завдяки їй відбувається вдосконалення буттєвості людини в різних соціальних сферах – політичній, економічній, правовій, науково-технічній, освітній та ін. Інноваційність у будь-якій із цих сфер неможлива без активізації творчої активності суб'єкта (особи, особистості, соціальної спільноти). Водночас творчість не можна розглядати лише в індивідуальній площині самодіяльності суб'єкта. Вона завжди соціально забарвлена. Творчість як форма соціальної активності, спрямована на вироблення матеріальних і духовних цінностей, містить два діалектично пов'язані аспекти: «творчість свободи і свободу творчості» (Б. Новіков).

У зв'язку із цим постає проблема співвідношення свободи творчості і волі митця. Зокрема, відповідаючи ствердно на питання, чи існує свобода волі, чи ні, ми визнаємо наявність самовизначення, автономності волі людини. Якщо відповідаємо заперечно, то відповідальність за результати творчості має переноситися на відповідне джерело необхідності, соціальної чи природної. Однак, якщо у сфері теоретизування таке припущення й можливе, то на практиці такий підхід до розуміння свободи волі людини виявляється необґрунтованим. Зауважимо, що свобода волі передбачає одночасно і відкритість суб'єкта діяльності до перетворення у внутрішньому і зовнішньому світі як реалізацію свободи, і його націленість на перетворення як втілення волі.

Творчість завбачує отримання унікального результату, навіть тоді, коли його поява суперечить усталеним мистецьким канонам, соціальним правилам і нормам. Отже, творчість виявляється там, де людина свідомо або несвідомо не враховує принцип необхідності. Часто це відбувається на межі різних наук, де науковець у доброму розумінні необізнаний із панівними ідеями, які претендують на роль абсолютної істини. Така «революційність» творця з необхідністю завбачує його відчуження від світу і протистояння з ним. У таких умовах відбувається актуалізація вольових якостей особистості, адже свідоме порушення усталених канонів і норм потребує від митця виявлення таких вольових якостей, як сміливість, мужність, рішучість і відчайдушність.

Саме вольові якості сприяють реалізації пристрасного прагнення митця до іншого буття, що реалізується у двох основних тенденціях: «як воля до геніальності і як воля до бездарності» (Бердяєв, 1989: 396). Воля до геніальності проявляється в реалізації націленості особистості на відважне протистояння природній і соціальній необхідності. Натомість більшості людей притаманна воля до проявів бездарності як боязке пристосування до світу.

Варто визнати, що потенційно здатність до творчості притаманна всім без винятку людям. Слушною є думка щодо цього П. Енгельмеєра, що елементи геніальності у формі здогаду, навіювання, прозріння, інтуїції властиві кожній людині. Її «іскри вкраплені в людську масу в значній кількості» (Енгельмеєр, 1910: 162). Мистецтво діє на індивіда, спонукаючи і вводячи людину в екстатичні стани, які згодом переходять у сферу емоційної пам'яті.

Творчість як універсальна здатність особистості до перетворення навколишньої дійсності, за О. Бахтіяровим, може виявлятися в декількох формах. Найпростішою з них є комбінування. Це величезний пласт творчості – від розроблення програмного забезпечення до вироблення нових теорій. Зазвичай ця форма творчості реалізується у вирішенні поставленого завдання (Бахтіяров, 2010: 244). Є і більш рафінований вид творчості – творчість як перенесення схем з однієї сфери діяльності в іншу. Прикладів цього виду творчості багато в новітніх галузях знання, де постійно використовуються схеми, які «походять із більш диференційованих дисциплін – перенесення фізичних і кібернетичних схем на опис живої матерії (біологічна термодинаміка Бауера) або психіки (рання гештальт-психологія)» (Бахтіяров, 2010: 244). Більш рідкісною формою є творчість як розгортання смислів. Це вищий вид творчості, оскільки він передбачає розгортання тих смислів, які раніше ніколи не були активізовані (наприклад, квантова механіка) (Бахтіяров, 2010: 245). Саме з таким рідкісним видом творчості тісно пов'язаний феномен геніальності.

Четвертим видом творчості О. Бахтіяров називає «вольову творчість» як створення нових реальностей не через комбінацію вже готових форм і навіть не через забезпечення спонтанного розгортання активізованих смислів (Бахтіяров, 2010: 245). Джерелом вольової творчості є «субстанція свідомості», яка позбавлена причинності. У вольовій творчості не може бути варіацій того, що існує, у ній відбувається створення нової реальності, нових форм свідомості.

Натхнення, піднесення, бажання здійснювати звершення неможливі без актуалізації таких вольових якостей, як цілеспрямованість, рішучість, сміливість. Проте сила волі особистості формується достатньо повільно, шляхом тривалого навчання і наслідування. Якраз у процесі актуалізації творчої активності особистості відбувається виявлення й таких вольових якостей, як старанність, ретельність, твердість характеру, акуратність, які спонукають творця слідувати обраним шляхом до високої мети, оминаючи й переживаючи нещастя.

Проявляючись комплексно, ці якості мінімізують здатність до сумніву, роблячи мислення людини догматичним. Догматизм, на думку М. Бердяєва, якраз і є проявом метафізичного характеру волі, який розсікає «дурну» множинність (Бердяєв, 1989: 283). Саме із цим пов'язана й така якість генія, як безапеляційність, абсолютна впевненість у доцільності власної діяльності з перетворення. У такому розумінні сумнів постає метафізичним безволлям і безсиллям покласти межу нав'язливій множинності творчим актом розсікання.

Окрім вольових якостей, зв'язок творчості й волі розкривається й через цілеспрямованість і цілевідповідність. Людина в невинному потоці буття не здатна досягнути стану абсолютної гармонії й задоволення. Лише «мистецтво завжди перебуває біля мети, адже воно вириває об'єкт споглядання зі світового потоку» (Шопенгауер, 1993: 301]. Через досягнення мети творець долучається до цілісного сприйняття об'єкта в просторі й часі. Отже, цілевідповідність і цілеспрямованість постають атрибутивними ознаками творчості.

Цілевідповідність геніїв пов'язана з тим, що вони зазвичай «не зраджували своїх переконань і не ставали віровідступниками, <...> не відхилилися від своєї мети, не залишали один раз розпочатої справи» (Ломброзо, 2006: 302]. Скільки настійливості, енергії, такту виказували генії під час виконання ними задумів і яким цілісним характером вирізнялись вони в житті. Цілеспрямованість втілюється і в тому, що «єдина ідея, яка становить мету і щастя їхнього життя, цілком володіє їхнім розумом і слугує дороговказом у житті» (Ломброзо, 2006: 302]. Актуалізуючи вольові зусилля, творець для здійснення свого задуму не шкодує зусиль і не зупиняється перед перешкодами. Водночас цілеспрямованість творця супроводжується його ясною свідомістю і врівноваженістю.

У структурі творчої активності цілеспрямованість пов'язана зі специфікою сприйняття і пізнання дійсності. Свого часу А. Шопенгауер виділив два основні способи пізнання. Перший спосіб

(аристотелівський) виходить із закону достатньої підстави і застосовується в практичному житті і в науці. Натомість платонівський спосіб (спосіб геніального споглядання) виявляється в мистецтві. Перший спосіб подібний могутньому урагану, який рухається, не знаючи ні початку, ні мети, і змітає все на своєму шляху. Другий – подібний спокійному сонячному променеві, який перетинає шлях урагану, навіть не торкаючись його [Шопенгауер, 1993: 301]. Якщо перший шлях активно використовується на практиці звичайними людьми, то другий – властивий для творчості генія.

Вольові аспекти творчості втілюються й у таких якостях, як терплячість і дисциплінованість. На думку А. Камю, творчість – найбільш ефективна школа терпіння. Вона є дивовижним свідченням чи не єдиного достоїнства людини: наполегливого бунту проти своєї долі, заповзятливості в безплідних зусиллях змінити світ. Це потребує щоденних зусиль, володіння собою, точної оцінки меж істини, потребує міри і сили. Творчість є видом аскези [Камю, 1990: 87]. Ця аскеза виявляється не тільки у вічному повторенні великого твору, а й у відтворенні тих випробувань, які митець подолав у процесі його створення.

Творча активність потребує не меншої жертви, ніж жертвовність святого. Геній має «зректись світу», «перемогти світ» (М. Бердяєв). Отже, творчість є особливою сферою виявлення волі, необхідної для жертвування спокійним, забезпеченим життям. Сміливість, рішучість, мужність, відчайдушність як втілення волі дозволяють творцеві досягати вершин мистецтва.

У контексті цих міркувань, П. Енгельмеєр зазначає, що без участі волі й свідомості відображення фактів у душі генія самі складаються в ряди, паралельні явищам природи, і випереджають факти [Енгельмеєр, 1910: 162]. Якщо творчість генія підноситься над сферою волі й свідомості, то творча активність талановитої людини базується на актуалізації вольового начала. Талановита людина, актуалізуючи вольові зусилля, здійснює відкриття на основі дискурсивного мислення. Натомість геній «схоплює враження на льоту <...>. Ці враження самі поєднуються з раніше засвоєними і впливають на формування нових винаходів» [Енгельмеєр, 1910: 162]. У діяльності генія відбувається поєднання оригінальних завбачень із несприйняттям чужих думок. Споглядання генієм дійсності потребує і певного забуття власної особистості, адже геніальність як втілення об'єктивності протилежна суб'єктивній, зверненій у себе, волі. Неприв'язаність до індивідуальної волі продукує й надлишок сил генія,

який зазвичай живе в стані тривожності й схвилюваності.

Вольовий імпульс у творчості сприяє тому, що нове, інноваційне здатне подолати будь-які перешкоди. Немає таких перешкод, які могли б завдати справжньому творінню знайти своє місце в соціокультурному досвіді. У зв'язку із цим важливу роль відіграє дотримання критерію цілевідповідності, адже саме соціальне оточення визначає, що з новоствореного потрібне і своєчасне, а що ні. У суспільному розвитку все нове не просто піддається порівнянню із традиційним, усі зразки соціокультурної традиції пройшли успішну перевірку часом. Водночас саме воля творця визначає й долю творіння: чи надати йому можливість самостійного існування, чи залишити при собі, чи навіть знищити. Відомим є факт особливого ставлення Леонардо да Вінчі до картини «Джоконда», з якою він не розлучався до самої смерті.

Результати творчості талановитої людини характеризуються складністю і високим ступенем систематизації. Все геніальне просте і легко сприймається іншими. Якщо талант обов'язково розумний, то геній відзначається наївністю і певною непристосованістю до соціального буття. Продовжуючи цю думку, зауважимо, що порівняння передбачає наявність як подібних, так і відмінних ознак у сутності певного об'єкта. Якщо людей талановитих можна порівнювати, то геніїв ні. Це пов'язане з їхньою унікальністю, адже генії, навіть подібні (як-от Олександр Македонський і Наполеон, Л. В. Бетховен і В. А. Моцарт, І. Ньютон і Ч. Дарвін) неспівмірні між собою. Неспівмірність генія із суспільством, його відчуженість від суспільства часто виявляється в особистісній самотності й байдужості до соціального життя.

Висновки. Загалом вольовий характер творчості митця якнайповніше виявляється в його перетворюючій активності, спрямованій на пристосування й адаптацію до природного і соціального середовища. Справжній творець йде неторованими шляхами, розвінчує авторитети і довіряє лише своїй інтуїції, і серед сотень невдалих спроб рано чи пізно створює щось якісно нове. Будь-яка перетворююча активність базується на прояві таких вольових якостей, як: цілеспрямованість, рішучість, сміливість, старанність, ретельність, твердість характеру, акуратність, які спонукають творця невпинно рухатися обраним шляхом до високої мети. Водночас для суб'єкта творчості характерний підвищений рівень інтенсивності прагнення до творчості, а сам геній зазвичай непристосований до соціального середовища і важко сприймається ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтияров О. Активное сознание. М.: Постум, 2010. 272 с.
2. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл творчества. М.: Правда, 1989. 607 с.
3. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Пер. с фр. М.: Политиздат, 1990. 415 с.
4. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. Пер. с ит. К. Тетюшиновой. М., 2006. 400 с.
5. Шопенгауэр А. О четверояком корне... Мир как воля и представление. Т. 1. Критика кантовской философии. М.: Наука, 1993. 672 с.
6. Энгельмейер П. Теория творчества. СПб: Образование, 1910. 208 с.

REFERENCES

1. Bahtiyarov O. Aktivnoe soznanie [Active consciousness]. M.: Postum, 2010. 272 s. [in Russian].
2. Berdyayev N. Filosofiya svobody. Smysl tvorchestva [Philosophy of freedom. Sense of work]. M.: Pravda, 1989. 607 s. [in Russian].
3. Kamyu A. Buntuyuschiy chelovek. Filosofiya. Politika. Iskusstvo [Rebelling man. Philosophy. Politics. Art]. M.: Politizdat, 1990. 415 s. [in Russian].
4. Lombrozo Ch. Genialnost i pomeshatelstvo [Genius and madness]. M., 2006. 400 s. [in Russian].
5. Shopengauer A. O chetveroyakom korne... Mir kak volya i predstavlenie [Die Welt als Wille und Vorstellung]. T. 1. M.: Nauka, 1993. 672 s. [in Russian].
6. Engelmeyer P. Teoriya tvorchestva [Theory of work]. SPb.: Obrazovanie, 1910. [2], 208 s. [in Russian]

Статтю подано до редакції 06.05.2018 р.